

L'APITXAT COM A CONTACTE DE LENGÜES I COM A SOLUCIÓ INTERNA

La varietat dialectal catalana coneguda amb el nom d'apitxat i que es parla a la ciutat de València i a les seves rodalies planteja un munt d'interrogants sociolingüístics i fonològics que voldria esbrinar tan sols una mica aquí.

D'una banda, com ja ha estat dit moltes vegades¹, és curiós que la varietat rebutjada pel sentiment lingüístic nadiu sigui precisament la modalitat urbana i no el «valencià pagesívol» dels altres llocs. Es cert que la sospita de castellanisme, formulada des de fa temps, hauria pogut donar suport a aquest rebuig. Tanmateix, això em sembla sociològicament inversemblant: si el castellà ha estat, i en part és encara, la llengua de prestigi al País Valencià, el que caldria esperar és que una varietat castellanitzada de la llengua pròpia gaudís també del mateix prestigi. Hi ha nombrosos exemples a tot arreu que una actitud positiva envers una determinada cultura superposada implica normalment l'acceptació i l'extensió dels trets lingüístics que la caracteritzen.² A València no trobem res d'això: la varietat que ha assolit el menyspreu social és la que ha sofert, se suposa, l'influència de la llengua de prestigi.

1. T. NAVARRO TOMÁS y M. SANCHIS GUARNER, *Análisis fonético del valenciano literario*, «Revista de Filología Española», XXI, 1934; P. BARNILS, *El hablar apitxat*, «Butlletí de Dialectologia catalana», 1913, I; R. MORANT i V. ESCRIVÀ, *L'apitxat de Gandia: un problema sociolingüístic* (La Safor, C.E.I.C. Alfons el Vell, 1987).

2. Vegeu R. SHUY and R. FASOLD, *Language Attitudes: Current Trends and Prospects* (Washington, Georgetown University Press, 1973).

D'altra banda els sons que hom caracteritza habitualment com a típics de la pronúncia «apitxada» són diferents de les solucions castellanes, encara que a l'origen ambdues llengües tinguessin fonemes i al·lòfons molt propers. L'apitxament consistiria en l'ensordiment de les sibilants [z], [dz] i [dzh] fins a [s], [ts] i [tsh] respectivament, i també la realització bilabial de [v] com a [b]. Aquestes evolucions ens recorden les solucions castellanes del segle XVI, [z] > [s], [dz] > [ts], [dzh] > [tsh], i la bilabialització de [v], molt més antiga. El problema és que el castellà va continuar aquesta línia evolutiva fins a les realitzacions modernes [ts] > [θ] i [tsh] > [x], la qual cosa no es va produir en valencià. Els primers testimonis de la pronúncia apitxada són del segle XV,³ quan el castellà no havia contaminat encara el català de València i el contacte d'ambdues llengües es reduïa a alguns jocs poètics entre cortesans i lletraferits. En canvi, als segles XVI i XVII, quan la influència castellana va créixer a tots els dominis de la vida pública i el contacte es va propagar fins a l'àmbit burgès, ens trobem amb la sorpresa que el català de València roman a les solucions [s], [ts] i [tsh] sense adoptar en cap situació les realitzacions que a la mateixa època triomfaven en castellà.⁴

No pot sorprendre que Sanchis Guarner atribueixi l'apitxat a tendència interna del català de València, bé que coincidint amb els ensordiments coetanis del castellà.⁵ A d'altres llocs on el contacte medieval castellà-català ha estat demostrat a bastament, la solució no fou l'ensordiment dels sons catalans, sinó el manteniment dels sons que el castellà tenia a l'edat

3. M. SANCHIS GUARNER, *Extensión y vitalidad del dialecto valenciano apitxat*, «Revista de Filología Española», XXIII, (1936).

4. De fet, el so [x], i potser el fonema /x/, es troben modernament incorporats al català del Camp de Tarragona, la qual cosa demostra que la llengua catalana no oferia cap resistència a omplir els seus buits sistemàtics amb aquestes solucions. Vegeu R. CERDÀ MASSÓ, *Apreciaciones generales sobre cast. /x/ -> cat. [x] en el Campo de Tarragona*, «Revista de Filología Española», 50 (1967), pàgs. 57-96.

5. M. SANCHIS GUARNER, *Extensión...*, *op. cit.*, pàg. 62: «En todos los casos cabe suponer que la pérdida de dichos fonemas en el valenciano 'apitxat' puede ser considerada como un resultado en el dominio catalán del mismo proceso de simplificación fonética observado por el castellano al perder los antiguos sonidos de j, z, s y v, y confundirlos con x, ç, ss y b».

mitjana: és el que s'ha esdevingut a Enguera i a la Canal de Navarrés, territoris descrits pel mateix Sanchis Guarner.⁶ Sanchis creia que l'apitxat és un ensordiment semblant al que va afectar d'altres dialectes i llengües peninsulars a l'edat mitjana, qüestió investigada per D. Alonso: el galleg, el lleonès i l'aragonès.⁷ És possible. Nogensmenys, jo voldria remarcar que de fet l'apitxat valencià inclou també la bilabialització de [v], però que [v] > [b] s'estén a zones del domini català que tanmateix no apitxen. Això significa que, acceptant la versemblança d'un ensordiment peninsular que hauria estat encetat pel basc i que no s'aturaria fins al Mediterrani, hi ha diverses possibilitats de manifestació que aconsellen de cercar una explicació interna en cadascun dels casos examinats. Em proposo de desenvolupar una proposta d'aquest tipus per al català.

Al català del segle XIII va produir-se una situació molt incòmoda com a conseqüència de l'evolució de dues línies consonàntiques abans diferenciades i des d'aquell moment prou semblants:

a) Com a resultat de -J- (major), -BI- (pluja), -DI- (pujar) i -GI- (fajola) s'obtingué un fonema africac sonor /dzh/.

b) Com a resultat de -TICU (viatge), -DICU (metge), i -GINE (plantatge) s'obtingué un grup consonàntic /d + zh/ pràcticament homòfon de l'anterior.

Les solucions adoptades per resoldre el perill de confluència van ser les següents:

1) Al català general /dzh/ es converteix en /zh/: això té l'avantatge d'oferir una parella sonora per al fonema /sh/, al temps que permet de llegir el grup /d + zh/ com a successió lineal de fonemes /d/ + /zh/.

6. M. SANCHIS GUARNER, *Noticia del habla de Enguera y la Canal de Navarrés*, *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas* (Madrid, 1968, IV), pàgs. 2039-2045.

7. D. ALONSO, *Ensordecimiento en el norte peninsular de alveolares y palatales fricativas*, *Suplemento t. I de l'Enciclopedia Lingüística Hispánica* (Madrid, 1962).

2) L'apitxat representa una solució estrictament conservadora: ensordiment de /dzh/ fins a /tsh/ i al mateix temps de /d + zh/ fins a /t + sh/, el qual pot ésser llegit ara com a /t/ + /sh/ perquè hi havia un fonema /sh/ < S*C*e,i, S*S*I, S*T*I i S*C*I al sistema. Aquesta evolució representa l'apitxat mínim, ja que els altres ensordiments no eren necessaris. Per això hi ha algunes comarques com la serra d'Espadà (Onda, Tales, Veo, Aín, Betxí) on [z] i [dz] han pogut romandre sonores.

Cal destacar que el desig de mantenir /dzh/ i /d + zh/ sense barreja és típic de la llengua culta: per això la distinció l'han assolida ambdues capitals del domini lingüístic, Barcelona mitjançant 1) i València amb l'auxili de 2). La llengua popular no ha pogut mantenir les diferències, i així ha confós /dzh/ i /d + zh/ de dues maneres diferents:

3) El valencià no-apitxat (és a dir l'alicantí i el castellanenc) ha fusionat /dzh/ i /d + zh/ en /dzh/. Però aquesta confusió no s'ha produït sense conseqüències: la pèrdua de /d + zh/ equival a realitzar el grup com qualsevol dels seus components, com a [d'] o com a [zh], tots dos al·lòfons de /zh/ i testimoniats com a realitzacions seves al domini valencià.⁸ Una conseqüència secundària ha estat que en posició intervocàlica, on apareixia l'antic grup /d + zh/ i on ara podem tenir [d'] o [zh], també es puguin diferenciar [b] i [v], solucions que a d'altres llocs s'han fusionat irremediablement i definitivament.

4) Una darrera possibilitat consisteix a confondre /dzh/ i /d + zh/, ja no com /d + zh/ > /dzh/, sinó a l'inrevés, és a dir /dzh/ > /d + zh/. És el que va succeir a les comarques del Baix Ebre on /dzh/ es realitza [dzh-] a l'inicial, però /i + zh/ en posició intervocàlica, és a dir, com a grup i al mateix lloc on teníem el grup /d + zh/.⁹

Com a conclusió podem dir que el fenomen de l'apitxat no té res a veure amb la castellanització de les terres catalanes a l'època de la decadència. De fet es tracta d'una solució —o, millor dit, de quatre solucions alternatives—, la qual respon només als buits funcionals que el sistema

8. A. GUIRAU, *El fonema palatal africacat sonor /dzh/ en el valencià: camp de dispersió i al·lòfons*, «Cuadernos de Filología», II-1 (1979), 107-133.

9. L'element palatal semiconsonàntic [i] sembla doncs una petja de l'element consonàntic palatalitzat [d'].

consonàntic del català del segle XIII oferia a l'evolució de la llengua. Una altra cosa, però, és la qüestió de la territorialització: per quina raó tenim la solució urbana apitxada a València i la solució urbana no apitxada a Barcelona, tot i que el rebuig de la bilabialització pel que fa a [v] es dona prop de la ciutat meridional i lluny de la del nord? Cal conjuminar els trets de lingüística interna amb les dades provinents de l'externa.

Hi ha un grapat de fets que em semblen significatius:

- Pel que sabem de l'aragonès a les darreries de l'edat mitjana, devia haver arribat a un sistema de sibilants prou similar al de l'apitxat valencià, i a més a més a la mateixa època, és a dir als segles XIV i XV, i no al XVI com va succeir en castellà.¹⁰

Com se sap, el català i l'aragonès van conviure a la zona central del Regne de València durant molt de temps, al principi pertot arreu, i des del segle XIV al llarg d'una línia fronterera que encara es pot trobar avui, bé que l'aragonès de l'Alt Millars i de l'Alt Palància s'hagi castellanitzat considerablement.¹¹

- Coneixem una altra zona dins del domini català amb solucions apitxades: es tracta precisament de la franja oriental aragonesa (Fraga, Tamarit, etc), on es produeix la segona situació de contacte, aquesta fins al nostre temps, de l'aragonès i del català.¹²

- Hi ha testimonis que la peculiaritat idiomàtica valenciana i l'aragonesa «sonaven» prou semblants als castellans del segle XVI. Per exemple, fra Luis de Granada a la seva Dedicatòria al *Libro de San Juan Clímaco, llamado Escala Espiritual* escriu: «De las quales traslaciones la una es también antigua, y tan antigua que apenas se entiende; y la otra es muy nueva hecha por un aragonés o valenciano, la qual no es menos es-

10. B. POTTIER, *L'évolution de la langue aragonaise à la fin du moyen age*, «Bulletin Hispanique», LIV-2 (1952), 184-99.

11. Estudis recents assenyalen tanmateix la seva vitalitat: I. ALBA, *El habla de Ludiente* (Diputació de Castelló, 1986) i I. RÍOS, *El habla de Sot de Ferrer* (Diputació de Castelló, 1989).

12. M. ALVAR, *Un problema de lenguas en contacto: la frontera catalano-aragonesa*, «Archivo de Filología Aragonesa», XVIII-XIX (1976), pàgs. 23-39.

cura y difícil que la pasada, así por la dificultad del libro, como por muchos vocablos que tiene peregrinos y extrangeros». El paràgraf fa referència al lèxic, no a la pronúncia, però reflecteix un sentiment de proximitat derivada del contacte de llengües.

En qualsevol cas el contacte de llengües aragonès-català sembla només un factor que hauria refermat la territorialització de l'apitxat, però mai un element inductor decisiu. És conegut que la interpretació del *Llibre del Repartiment* va obrir la caixa de Pandora de moltes discussions entre estudiosos i fins i tot va provocar algun assaig de filologia fantàstica. Pel que podem saber ara com ara es pot concloure que la presència dels aragonesos a València fou minoritària i que la fusió amb la població d'origen català es va produir en data primerenca, probablement abans de tancar el segle XIII. Tanmateix una cosa és clara: si a València tenim apitxat i a Barcelona no, és perquè hi hagué un factor extern que va impulsar l'alternativa apitxada. És molt probable que les solucions 1) i 2) lluitessin tant a Barcelona com a València: entre les restes de la solució fracassada 2) cal incloure a Barcelona la bilabialització de [v]; entre els reflexos de la solució fracassada 1) a València potser s'hagin d'incloure les realitzacions sonores [dz] i [dzh] de l'Espadà, una comarca allunyada del cap i casal. En qualsevol cas, el que tenim és sempre un compromís entre les tendències sistemàtiques i els factors externs derivats del contacte de llengües.

ÀNGEL LÓPEZ GARCÍA-MOLINS